

РЯБЧЕНКО Ю. Ю.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу*(Університет державної фіскальної
служби України)*

УДК 347.921

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ОСОБИ:
ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ**

Стаття присвячена окресленню проблематики співвідношення категорій «процесуальний статус» та «юридична відповідальність», формуванню авторського підходу до співвідношення цих понять.

Ключові слова: юридична відповідальність, правовий статус, процесуальний статус, особа, суд, цивільний процес.

Стаття посвящена описанню проблематики соотношения категорий «процессуальный статус» и «юридическая ответственность», формированию авторского подхода к соотношению этих понятий.

Ключевые слова: юридическая ответственность, правовой статус, процессуальный статус, лицо, суд гражданский процесс.

The article is devoted to the description of the relation between categories “procedural status” and “legal responsibility”, formation of the author’s approach to the correlation of these concepts.

Key words: legal responsibility, legal status, procedural status, person, court, civil process.

Вступ. Сьогодні варто констатувати відсутність єдиної позиції науковців щодо складу елементів процесуального статусу особи в цивільному процесі, а також щодо визначення окремих елементів. Так, представники «харківської» школи такими елементами визначають процесуальні права й обов’язки, або повноваження (у частині участі в цивільному процесі представника) [1, с. 292, 341; 2, с. 241, 267, 283; 3, с. 96–98, 116, 128, 132, 135, 138, 162, 163]. Окремі дослідники наполягають на необхідності включення до процесуального статусу також процесуальних законних інтересів [4, с. 71]. Особливо неоднозначною є ситуація щодо визначення цивільної процесуальної відповідальності, а також її співвідношення із поняттям цивільного процесуального статусу. Варто вказати на неоднозначність сприйняття такої категорії взагалі, причому мають місце діаметрально протилежні позиції. Так, І.М. Лукіна визначає її як вид галузевої відповідальності та вказує на охоплення нею широкого кола заходів, що застосовуються у зв’язку з несумлінною поведінкою учасників процесу, серед яких – цивільні процесуальні штрафи, відшкодування судових витрат, заходи процесуального примусу тощо. Водночас дослідниця розуміє цивільну процесуальну відповідальність також із позиції суб’єктивних обов’язків, що є наслідком поділу її на позитивну та негативну [5, с. 93–94, 175]. Натомість О.В. Рожнов зазначає відсутність у механізмі процесуального регулювання цивільних процесуальних правовідносин підстав процесуальної відповідальності, а також реалізацію її передбаченим нормами інших галузей права порядком [2, с. 524]. Більшість дослідників виокремлюють у складі процесуального статусу лише пра-

ва й обов'язки. Проте окремі вчені додають до вказаних елементів також процесуальну відповідальність [6, с. 10].

У зв'язку з наведеним варто вказати на поширеність у теорії права наукової позиції щодо виділення юридичної відповідальності як окремого елемента правового статусу особи. Така невизначеність заважає проведенню наукових досліджень щодо визначення категорії «процесуальний статус», зумовлює неоднозначне сприйняття правового положення учасників процесу під час розгляду судових справ і законодавцем. Останнє зумовлює внесення окремих спірних законодавчих ініціатив. Так, проектом закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 10 квітня 2017 р. № 6232–1 передбачається встановлення обов'язку, зокрема, сторін і третіх осіб сприяти своєчасному, всебічному, повному й об'єктивному встановленню всіх обставин справи (п. 2 ч. 2 ст. 42 Проекту) [7]. Спірність цього положення вбачається, насамперед, у суперечності вказаного обов'язку приватному характеру прав, свобод, законних інтересів, що захищаються порядком цивільного судочинства.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення проблематики співвідношення категорій «процесуальний статус» та «юридична відповідальність», формування авторського підходу до співвідношення цих понять.

Результати дослідження. Проблематика процесуального статусу учасника цивільного процесу передбачає опрацювання як загальних положень щодо вказаного статусу, так і положень щодо окремих його елементів. Проте в останні роки основним предметом уваги дослідників були сфери суміжної проблематики: окремі види проваджень у цивільному процесі або процесуальний статус окремих учасників цивільного процесу. Найближчими до тематики цього дослідження можна вважати напрацювання, що безпосередньо стосуються елементів процесуального статусу: процесуальні обов'язки (Я.Я. Мельник, 2013 р.), процесуальна відповідальність (І.М. Лукіна, 2013 р.), законний інтерес у цивільному судочинстві (О.В. Гетманцев, 2016 р.).

Звернення до наукових напрацювань із теорії права свідчить про неоднаковий підхід до визначення як категорії «правовий статус» щодо суб'єкта права, так і самої категорії «суб'єкт права». Так, окрім підходу щодо виділення в складі правового статусу тільки прав і обов'язків [8, с. 717], наявний також підхід щодо включення до його складу законних інтересів [9, с. 237; 10, с. 342]. У контексті цього дослідження цікавою є позиція О.Ф. Скакун щодо реалізації суб'єктами (учасниками) правовідносин не тільки своїх прав та обов'язків, але також повноважень і юридичної відповідальності [11, с. 394]. З огляду на визнаний в юридичній літературі похідний і цільовий характер повноважень [8, с. 655], у контексті нашого дослідження застосування даної категорії варто обмежити розглядом проблематики правового статусу представника в цивільному процесі або суб'єктів публічної влади, зокрема, судді або особи, передбачені в ч. 1 ст. 45 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV (далі – ЦПК України) [12].

С.С. Бичкова обстоює позицію стосовно недоцільності виділення юридичної відповідальності окремим елементом цивільного процесуального статусу особи. Свою позицію дослідниця обґрунтовує, серед іншого, похідним характером відповідальності стосовно процесуальних прав і обов'язків учасника цивільного процесу [4, с. 38]. Натомість І.М. Лукіна, досліджуючи інститут процесуальної відповідальності, визначає цивільну процесуальну відповідальність водночас із таких позицій: обов'язків, що покладаються на суб'єкта відповідальності; заходів процесуального примусу, що застосовуються до вказаних суб'єктів. Так, виділяються обов'язки щодо належного здійснення процесуальних прав особи та виконання обов'язків (позитивна відповідальність); зазнати певних втрат (негативна відповідальність) [5, с. 93–94, 175]. Враховуючи визнаність віднесення прав і обов'язків до елементів процесуального статусу, позиція дослідниці дає всі підстави для розгляду питання щодо доцільності включення процесуальної відповідальності до елементів процесуального статусу

особи. І.В. Топор, досліджуючи питання теоретико-правової характеристики процесуального статусу сторін в адміністративному судочинстві, прямо вказує на доцільність виділення такого елемента процесуального статусу сторін, як процесуальна відповідальність. Вказану відповідальність дослідник пов'язує із застосуванням до сторін заходів процесуального примусу за порушення порядку в залі судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого [6, с. 10].

Водночас в останніх дослідженнях обстоюється позиція щодо відсутності існування підстав процесуальної відповідальності в механізмі процесуального регулювання. Натомість вказується на можливість застосування юридичної відповідальності іншої галузевої належності (адміністративної, кримінальної, цивільної, дисциплінарної) у зв'язку із вчиненням правопорушень у суді. Обстоюється позиція про правильність визначення відповідних заходів як заходів примусу. До заходів примусу в цивільному судочинстві включаються: заходи юридичної відповідальності; заходи захисту (відновлення) правопорядку; превентивні заходи; процесуальні дії [2, с. 520–521].

Вирішення питання щодо приєднання до тієї чи іншої позиції зумовлює необхідність звернення до напрацювань більш високого рівня узагальнення. Зокрема, у теорії права одним із найпоширеніших є визначення юридичної відповідальності як несприятливих для правопорушника наслідків [9, с. 255]. Під іншим кутом зору розглядає вказане питання О.Ф. Скакун, яка пов'язує юридичну відповідальність з обов'язком правопорушника потерпати від застосування відповідних заходів [11, с. 464]. Варто вказати також на поширену позицію щодо виділення позитивного та негативного видів юридичної відповідальності

Варто погодитися з думкою І.М. Лукіної стосовно доцільності виділення позитивного та негативного характеру процесуальної відповідальності [5, с. 93–94]. Адже вказане відповідає сутності родового щодо неї поняття «соціальна відповідальність», що пов'язується з необхідністю не тільки претерпівати негативні наслідки у зв'язку з порушенням соціальних норм, але також належно використовувати, виконувати, дотримуватися відповідних приписів [13, с. 100]. Наведена позиція робить доцільним погодження також із висловлюваними тезами щодо неможливості існування певної галузі права без притаманної їй галузевої відповідальності.

Згадані положення дають підстави для висновку щодо визнання доцільності існування такої категорії, як «цивільна процесуальна відповідальність», передусім із позиції виділення її позитивної та негативної сторін. Зокрема, проявом позитивної цивільної процесуальної відповідальності варто вважати положення ч. 3 ст. 27 (далі – ЦПК України) [12] щодо необхідності осіб, які беруть участь у справі, добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Що стосується негативної процесуальної відповідальності, то варто вказати на доцільність подальшого проведення досліджень у цій сфері, оскільки наукові напрацювання із цих питань не є цілком визначеними. Так, І.М. Лукіна вказує на існування різних підходів щодо визначення її природи та галузевої належності, а окремі власні висновки викликають бажання дискутувати, наприклад, стосовно визнання заходів процесуального примусу формою цивільної процесуальної відповідальності [5, с. 173]. Адже, як зазначається в юридичній літературі, невід'ємною функцією юридичної відповідальності є каральна функція, змістом якої є відплата за вчинене правопорушення [9, с. 260; 11, с. 468]. Визначаючи ж спрямованість застосування заходів процесуального примусу, О.В. Рожнов слушно вказує на такі цілі застосування вказаних заходів, як попередження, припинення неналежної поведінки особи в суді. У зв'язку із цим вказується на необов'язковість застосування таких заходів, на відміну від юридичної відповідальності [2, с. 524].

Водночас потребує уточнення наведена вище позиція самого О.В. Рожнова стосовно відсутності існування в механізмі процесуального регулювання підстав процесуальної відповідальності. Адже невизначеною є сама категорія «механізм процесуального регулювання».

У зв'язку із наведеним увагу привертають положення проекту закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 23 березня 2017 р. № 6232 [14], в якому не отримали реалізацію положення щодо «негативної» процесуальної відповідальності. Зокрема, у п. 3.8 пояснювальної записки до цього проекту вказується на негативні наслідки зловживання процесуальними правами: повернення відповідної заяви без розгляду, процесуальні обмеження, застосування заходів процесуального примусу, дисциплінарна відповідальність адвоката, прокурора тощо [15]. Але вказані заходи неможливо однозначно кваліфікувати як прояви негативної процесуальної відповідальності. Аналогічно – у п. 3.13 згаданої пояснювальної записки наводяться заходи відповідальності представників у судовому процесі за належне виконання ними своїх процесуальних обов'язків: право суду винести окрему ухвалу щодо адвоката або прокурора, якою повідомити відповідні органи, які здійснюють дисциплінарне провадження, для вирішення питання про притягнення адвоката або прокурора до дисциплінарної відповідальності. Але згадані заходи теж неможна кваліфікувати як процесуальну відповідальність. Такий підхід відображено й у висновку на зазначений проект закону України, в якому йдеться про те, що юридичній науці поки що невідомий такий вид юридичної відповідальності, як процесуальна [16].

Залишаючи поза межами цього дослідження питання щодо визначення негативного аспекту цивільної процесуальної відповідальності, заходів такої відповідальності тощо, варто вказати на необхідність підтримки позиції вчених, які не є прибічниками включення такої відповідальності до елементів процесуального статусу особи. Так, С.С. Бичкова слушно зазначає другорядний характер обов'язку щодо претерпіння обмежень стосовно первинних процесуальних обов'язків, у зв'язку з порушенням яких настає вказана відповідальність [4, с. 38]. Крім того, з положень, що наводяться С.І. Архиповим щодо призначення правового статусу особи, можна охарактеризувати таке призначення як індивідуалізацію особи, визначення її місця в правовій системі [17, с. 295]. Обов'язок же щодо належного використання процесуальних прав і реалізації обов'язків стосується кожного учасника цивільного процесу.

Якщо говорити про думку І.В. Топора стосовно розгляду процесуальної відповідальності з позиції заходів процесуального примусу, то можна висловити заперечення, подібні до зазначених щодо позиції І.М. Лукіної.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для таких висновків:

1. Варто погодитися з доцільністю визначення категорії «процесуальна відповідальність» і розуміти, передусім, її позитивну сторону як обов'язок осіб належно здійснювати процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки.
2. Стосовно процесуального статусу процесуальну відповідальність варто розглядати не як його елемент, а як гарантію належної його реалізації.
3. Подальших досліджень потребують питання теоретичних основ негативної процесуальної відповідальності; співвідношення категорій «юридична відповідальність» і «процесуальний статус» щодо таких особливих учасників процесу, як суд, секретар судового засідання, судовий розпорядник, представник, а також особи, визначені в ст. 45 ЦПК України.

Список використаних джерел:

1. Курс цивільного процесу : [підручник] / В.В. Комаров та ін. ; за ред. В.В. Комаров. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
2. Цивільне судочинство України : основні засади та інститути : [моногр.] / В.В. Комаров та ін. ; за ред. В.В. Комаров. – Х. : Право, 2016. – 848 с.
3. Цивільний процес України : [підручник] / за ред. В.О. Кучер. – ЛьвДУВС, 2016. – 768 с.
4. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : [моногр.] / С.С. Бичкова. – К. : Атіка, 2011. – 420 с.

5. Лукіна І.М. Цивільна процесуальна відповідальність : проблема галузевої класифікації : [моногр.] / І.М. Лукіна, В.А. Кройтор. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2013. – 482 с.
6. Топор І.В. Теоретико-правова характеристика процесуального статусу сторін в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І.В. Топор ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014. – 23 с.
7. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : проект закону України від 10 квітня 2017 р. № 6232–1: станом на 20 липня 2017 р.
8. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.
9. Теорія держави і права : [підручник] / О.В. Петришин та ін. ; за ред. О.В. Петришин. – Х. : Право, 2015. – 368 с.
10. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М.В. Цвік та ін. ; за ред. М.В. Цвік. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скакун. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
12. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV : станом на 20 вересня 2016 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16 (07.05.2004). – Ст. 1088 (зі змінами).
13. Велика українська юридична енциклопедія : у 20-ти т. – Х. : Право, 2017. – Т. 2 : Філософія права / С.І. Максимов (голов. редкол) та ін. – 1128 с.
14. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: проект закону України від 23 березня 2017 р. № 6232 : станом на 31 жовтня 2017 р.
15. Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование / С.И. Архипов – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 469 с.

